

Terugkeren naar de Heemkunde-site kan via de *Terugknop*.

U vindt de *terugknop* bovenin uw scherm, meestal uiterst linksboven.

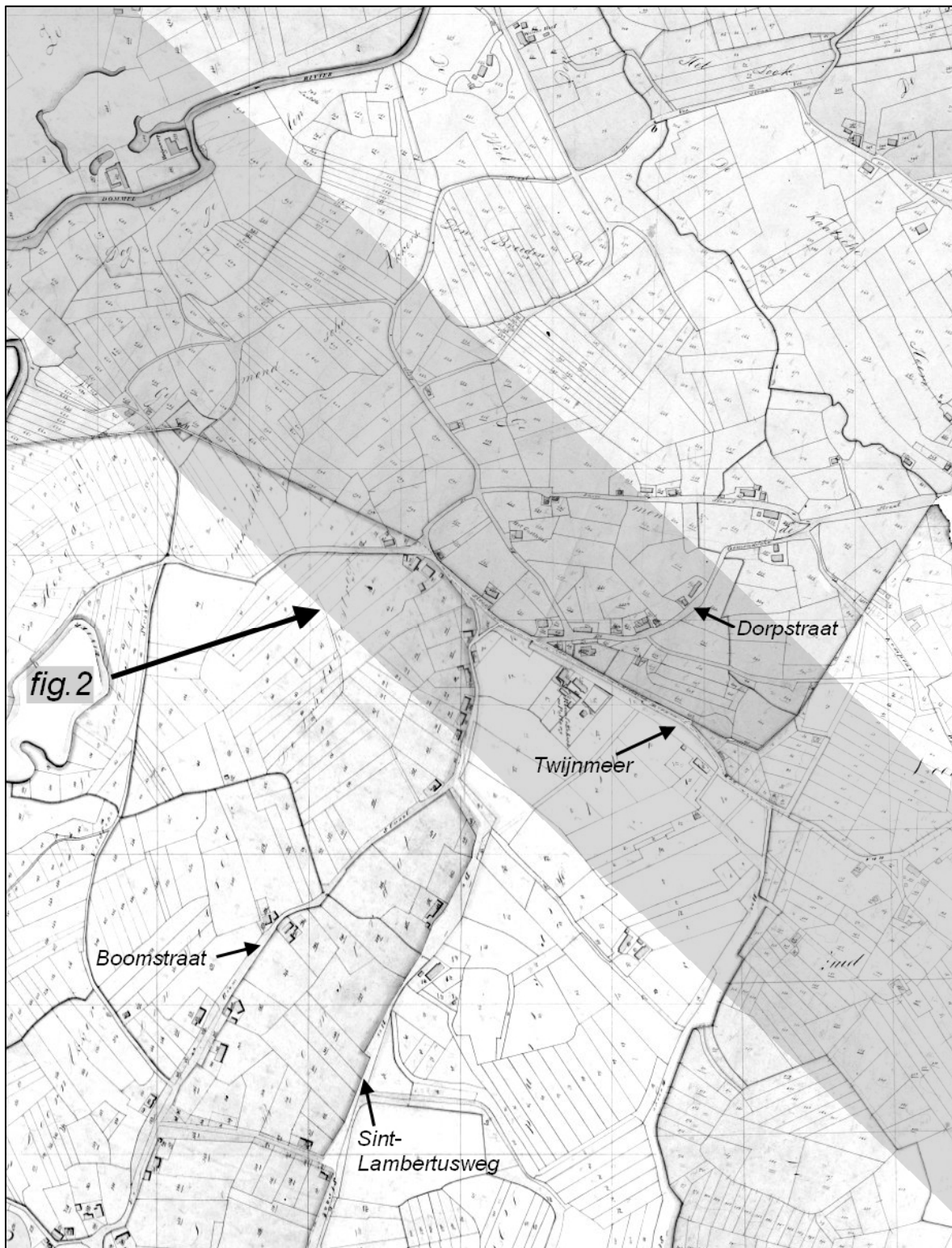

fig.1 Gemonde ca. 1830.

De plaats van figuur 2 is als grijs vlak in deze kaart aangegeven.

Landschappen eroderen door de jaren heen. Bergen brokkelen af door weer en wind, stormen slaan gaten in het land, rivieren slijten dalen uit en leggen delta's neer. Maar landschappen veranderen ook door menselijke invloed. Mensen behouden wat hen van pas komt en veranderen wat hen zo uitkomt.

Landschap is als oud behang, het is vergeeld, maar je ziet nog steeds waar die kast stond. Zelfs als die kast er maar één jaar stond zie je dat na tien jaar nog steeds. Net iets minder vergeeld.

Zo kan je ook de details op oude kaarten bekijken. De weg is weg, maar sommige van de aansluitende perceelgrenzen zijn er nog. Greppels zijn gebleven, naar één kant dieper uitgegraven of deels verlegd, maar het patroon blijft zichtbaar. Hoe het ooit was is nog steeds te zien.

Lang, recht, en dwars door Gemonde

We kennen Gemonde allemaal als dorp waar eigenlijk geen rechte weg te vinden is. Een stukje Twijnmeer van zo'n 300 meter is wel het langste rechte weggedeelte dat het dorp rijk is, maar er is een tijd geweest dat dit anders was.

Oude kaarten, waarop Gemonde in z'n geheel, netjes op schaal, is afgebeeld, zijn er niet. Het dorp lag in vier gemeentes en geen van die gemeentes had behoefte aan zo'n kaart. Er bestaan wel losse stukken.

Voordat in 1836 het Kadaster werd opgericht hebben landmeters 25 jaar lang heel Nederland opgemeten, duidelijke kaarten op schaal gemaakt, percelen genummerd, bebouwing aangegeven en eigendommen geïnventariseerd. Kadasters waren toen nog gemeentelijke instellingen, dus de landmeters hielden zich strak aan de gemeentegrenzen. Gemonde staat dus op meerdere kaarten uit die tijd, maar wel erg versnipperd.

Dank zij de digitale mogelijkheden kunnen we die delen nu tegen elkaar schuiven en ons voorstellen hoe Gemonde er 200 jaar geleden uitzag (fig.1).

De waterstaatskerk op het oude kerkhof staat al aangegeven, maar als kerk wordt de oude schuurkerk er tegenover nog aangewezen. Er lag een lintje van bebouwing langs de Heistraat en de Gemonde Straat (die nu de Sint-Lambertusweg en de Dorpsstraat heten) en verder lagen de boerderijen verspreid in de omgeving. Van ruilverkaveling had men nog niet gehoord en het landschap lag dus vol met sloten en greppels die toen meestal de perceelgrenzen vormden. Een wirwar van lijnen, waar de langste rechte ook toen al het Twijnmeer was.

Toch zit er iets gekks in die kaart. Er lopen namelijk vier stukken weg in elkaars verlengde (fig.2): De driehoek bij De Hogert **(1)**, het Kerkeind **(2)**, het pad langs de schuurkerk **(3)** en een steeg parallel aan het Twijnmeer **(4)**. En waar de tussenstukken ontbreken liggen sloten en greppels, netjes volgens diezelfde lijn, of juist haaks er op **(5)**.

Er lijkt een onderbreking van deze lijn aan het eind van het Kerkeind te zijn. Daar liggen een paar percelen waar vroeger het kerkpad naar De Hogert over liep. Volgens overlevering en volgens een militaire stafkaart uit 1868 liep dat kerkpad niet recht op de oude kerk af, maar maakte het een bocht **(6)**. Het eerste gedeelte volgde deels het verlengde van de andere vier stukken weg, waarna het afboog naar de kerk op De Hogert.

In de richting van Sint-Oedenrode, aan de andere kant van de Koudenbergstraat, lopen ook een hele reeks sloten **(7)**, met een flauwe bocht in het verlengde van de beschreven lijn. Met elkaar ruim twee kilometer doorlopende lijn dwars door Gemonde. Twee kilometer is wel erg lang voor een toevalligheidje.

Wanneer deze lijn op een kaart met een veel grotere schaal wordt gezet, blijkt dat de flauwe bocht in de richting Olland en Sint-Oedenrode wijst. De andere kant wijst naar de Dommel.

Aan de andere kant van de Dommel ligt landgoed Zegenwerp. Het landhuis en de bijbehorende boerderij zijn op de oude kadasterkaart duidelijk op het schiereilandje aangegeven, evenals de slotjes tussen deze gebouwen **(8)**.

Deze sloten liggen in de zelfde lijn als de sloten aan de Gemondse kant van de Dommel **(9)**, en samen vormen ze een kleine hoek met het einde van onze denkbeeldige doorlopende lijn.

Achter het schiereiland van Zegenwerp lijken een paar dode Dommelarmen of vijvers een rechthoekig perceel te omsluiten **(10)**. In het midden van de lange zijde van dit perceel zit de doorgang naar het schiereiland en naar de beschreven sloten.

De gedachte aan een weg, een brug en een daarbij liggende versterking dringt zich op.

Rechte wegen, bruggen en versterkingen op deze schaal kennen we uit de late middeleeuwen. Eerder was het allemaal veel kleinschaliger.

Maar uit de late middeleeuwen zijn voldoende documenten overgebleven om te weten of hier een lange rechte weg, een brug en een versterking zou hebben gelegen. En die waren hier toen geen van drieën.

De resten, zoals we die nu aantreffen, moeten zijn vervallen en in onbruik zijn geraakt tijdens een periode dat deze niet meer nodig waren. In een periode met weinig bevolking en met weinig verkeer. Zoals tijdens de vroege middeleeuwen.

Deze resten zouden dan van de daarvoor liggende Romeinse tijd moeten zijn.

Uit de Romeinse tijd kennen we wel lange rechte wegen, bruggen en versterkingen van dit formaat. De bruggen over de Maas bij Maastricht en bij Cuijk werden beschermd door forten met soldaten. Dat waren belangrijke bruggen waar belangrijke wegen over liepen.

Maar zou er een reden zijn om een bruggetje over de Dommel te bewaken?

Even terug in de tijd.

Sinds de stichting van de stad Rome in ongeveer 700 voor Chr. is hun territorium gestaag gegroeid. Binnen het grondgebied van het Romeinse Rijk was het bestuur goed georganiseerd en kon het leger conflicten voorkomen. Deze "Pax Romana" was de basis voor een sterke economie en daarmee een behoorlijk welvaartsniveau, dat groter was naarmate je dichter bij het vuur (Rome en de macht) zat. Het was voor de Romeinse politiek dus interessant om steeds meer gebieden onder het Romeinse gezag te brengen.

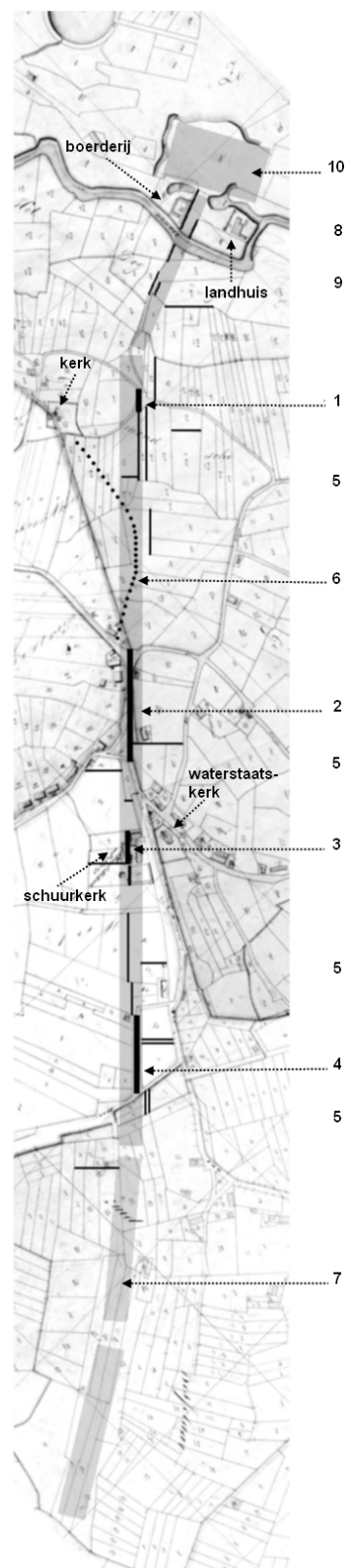

fig.2 Samenhang van de landschapskenmerken. De hoofdlijn is in grijs aangegeven.

In de 50-er jaren voor Christus veroverden de Romeinen Gallië en in 12 voor Chr. begon de Romeinse tijd in ons land. Voor de Romeinen was dat een tussenstapje naar Germania, want de groei moest wel gewoon doorgaan.

Het liep anders.

In 9 na Chr. verloren de Romeinen in de buurt van Osnabruck 3 legioenen. Van deze Slag bij het Teutoburgerwoud keerden meer dan 15.000 Romeinse soldaten niet terug. En in de 10 jaren daarna kregen de Romeinen in Duitsland telkens opnieuw geen voet aan de grond. Aan de uitbreiding van het Romeinse Rijk kwam voorlopig een eind. De Rijn werd de grens van het Romeinse rijk. Ook in ons land.

Die grens werd bewaakt door soldaten, met uitkijktorens, versterkingen, kampen die tot dorpen groeiden en dorpen die steden werden. De grensbewaking werd de economische motor van zuid Nederland.

Bouwwerken werden in het begin alleen uit hout gemaakt. Uit een studie, die onlangs is gedaan, blijkt dat omstreeks 160 na Chr. de laatste eiken met voldoende lengte in zuid Nederland gekapt moeten zijn. Daarna werden ze steeds vaker uit het Eifelgebied geïmporteerd. Tot 160 na Chr. kwamen die bomen niet alleen uit de rivierenregio, maar juist ook van de hogere Brabantse gronden. Er moet hier een enorme activiteit zijn geweest.

Die grensbewaking had niet alleen bouw materiaal nodig, maar ook voedsel.

De lokale bevolking had een landbouwtechniek waarmee ze voldoende voedsel voor zichzelf kon verbouwen. Maar voor een grensleger konden ze het er niet zomaar bij doen. Er moesten dus voedselproductiebedrijven komen met een betere landbouwtechniek, gericht op handel. Die techniek kwam uit de zuidelijker gebieden van het Romeinse Rijk en die boerderijen worden "Romeinse villa's" genoemd.

Zowel het voedsel als het bouw materiaal moest naar de grens. En het was belangrijk dat daar continuïteit in zat. Het was dus nodig om wegen te hebben die altijd berijdbaar waren en, waar dat niet kon, waterwegen die altijd bevaarbaar waren.

Romeinen wisten veel over wegen. Drukke wegen in het zuiden van het Rijk en straten in steden waren geplaveid met natuursteen, de gewone wegen waren vaak verhard met grind en er liepen greppels langs. Waarschijnlijk werden regionale karrensporen ook onderhouden en voorzien van greppels.

Deze routes worden nu teruggevonden op de waterscheiding tussen rivieren en beken. Het zijn de hoogste en droogste delen van het land en men hoeft er de minste bruggen aan te leggen. Voedsel en bouw materiaal werd via deze routes vervoerd en de "villa's" kon je dus in de buurt van deze routes vinden.

Waterwegen waren net zo belangrijk. Het midden en westen van Nederland overstroomde in die tijd nog regelmatig en dan had je aan wegen niet zo veel. Grote schepen voeren op de Rijn om handelswaar naar de troepen en steden te brengen en ook de Maas is een handelsroute geweest. Archeologen gingen er vroeger van uit dat de Dommel, Aa en Essche Stroom werden bevaren door kleine scheepjes, die agrarische producten konden vervoeren. Deze rivieren waren echter nog niet gekanaliseerd en door het meanderen duurde zo'n boottocht veel langer dan over een weg. Nog afgezien van de terugtocht tegen de stroom in.

Ook voor houttransport lijken deze kleine rivieren niet geschikt. Boomstammen kunnen weliswaar de rivier afdrijven, maar hebben de neiging om in elke bocht te scharen en vast te lopen. Het begeleiden van die boomstammen kost dus erg veel tijd en inzet.

Verder waren deze rivieren nog niet gestuwd, dus die riviertjes waren in de natte periode brede waterplassen en in droge periodes slecht doorwaadbare modderstroompjes. Als betrouwbare waterwegen voor regulier transport waren ze niet bruikbaar.

Het lijkt er op dat vanaf het punt, waar de Dommel en Essche Stroom samen kwamen, de rivier wel steeds bevaarbaar was. En dat was ook ongeveer het punt tot waar het land regelmatig overstroomde. Het was een punt waar de altijd berijdbare wegen en de altijd bevaarbare waterwegen bij elkaar kwamen (fig.3).

Halder was een nederzetting op een zandrug in een omgeving die toen regelmatig overstroomd moet zijn. Toch was Halder welvarend. Het lijkt er op dat er een dijk naar toe is gelegd om de bereikbaarheid te waarborgen. Een verklaring zou kunnen zijn dat Halder het overslagpunt is geweest. Een soort mini-Rotterdam. Goederen die per ossenkar werden aangevoerd zouden daar op schepen kunnen zijn geladen en omgekeerd. Halder had dan zowel een economisch als een strategisch belang.

In de buurt van de waterscheiding tussen Dommel en Essche Stroom liggen Esch, Oirschot, Hoogeloon en Hapert. Het zijn alle vier plaatsen waar vondsten uit de Romeinse tijd zijn gedaan die op een grote rijkdom wijzen. In Hoogeloon en Oirschot zijn daadwerkelijk de resten van stenen villa's gevonden.

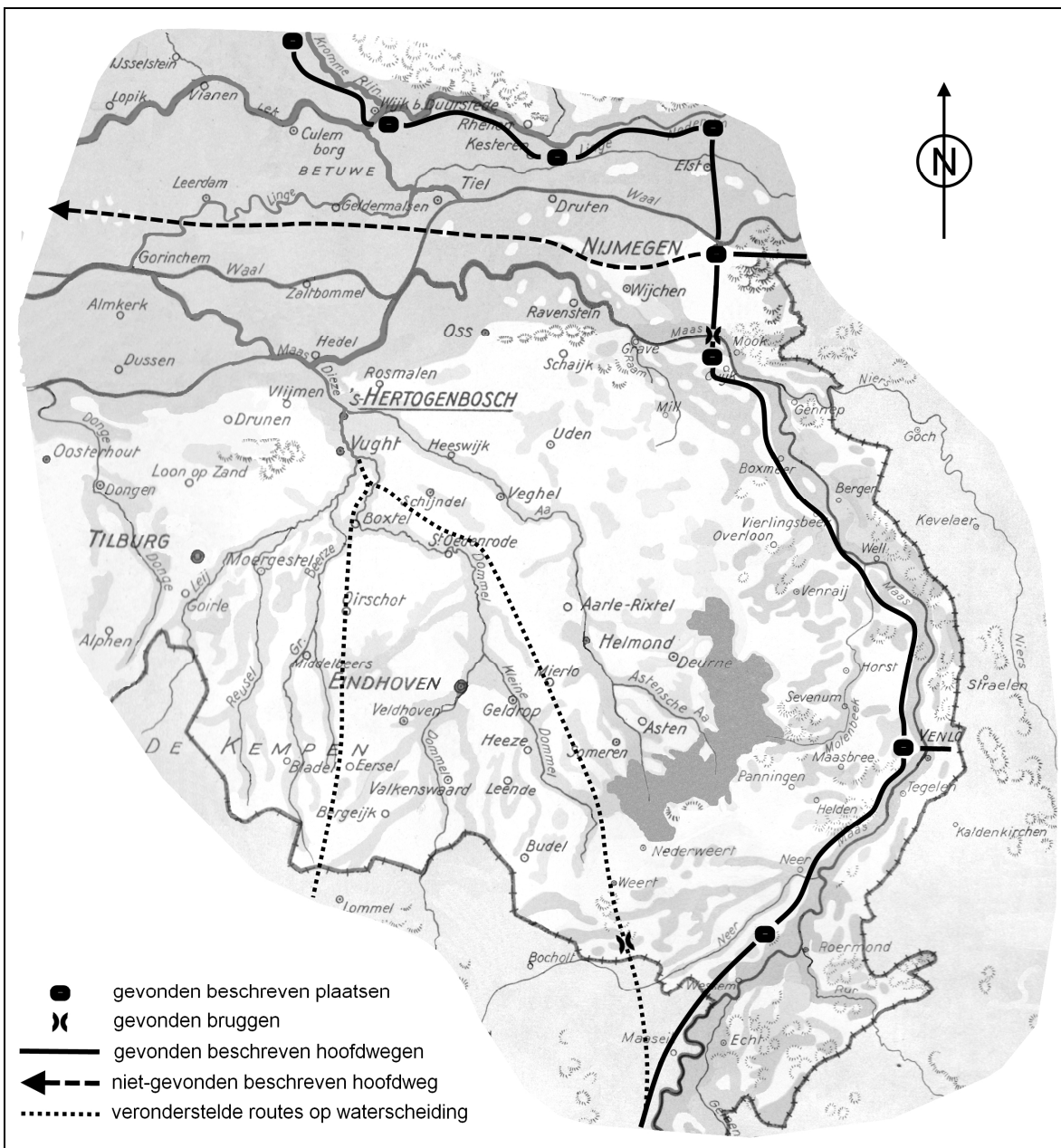

fig.3 Oost Brabant en omgeving

In de buurt van de waterscheiding tussen Dommel en Aa liggen Sint-Oedenrode en Mierlo. Ook allebei plaatsen waar dergelijke vondsten zijn gedaan.

De waterscheiding tussen Aa en Dommel loopt in zuidelijke richting over de Strabrechtse Heide, waarna de route op de westelijke Maasweg zou hebben kunnen aansluiten. Hij zou dan via de brug over de Tungelroyse Beek, die in 2006 is gevonden, hebben kunnen lopen.

In de richting van Halder zou hij ergens de Dommel over moeten steken. En de heuvels van Zegenwerp zijn daar een logische plaats voor. De rivier is er smal en de oevers stijl. Er zou daar maar een korte brug nodig zijn.

Behalve als transportroute zou deze route ook nuttig geweest kunnen zijn voor het leger. Wanneer bij grensproblemen in de huidige regio Zuid-Holland hulptroepen zouden worden ingeroepen, zouden deze er via deze route minstens een volle dag sneller zijn. In dat geval zou deze route van strategisch belang zijn geweest zou de brug bewaakt kunnen zijn geweest.

De vraag of er een reden zou zijn om een bruggetje over de Dommel te bewaken lijkt hiermee te zijn beantwoord. Zowel het economisch belang van Halder als het strategisch belang van een verkorte legerroute kunnen hier redenen voor zijn.

Of hier echt een weg heeft gelopen, hier echt een brug is geweest en of er op Zegenwerp echt een versterking heeft gelegen, kan alleen met archeologisch onderzoek worden aangetoond. Maar het heeft er wel alle schijn van.

Jan van Leeuwen

De informatie voor dit stuk is ondermeer gevonden in :

Kaarten :

- *Gemeente Boxtel Sectie C genaamd Gemonde Eerste Blad, ca. 1811-1832,*
- *Gemeente Boxtel Sectie B genaamd Munsel Eerste Blad, ca. 1811-1832,*
- *Gemeente St Oedenrode Sectie A genaamd Gemonde in drie Bladen van N° 1-490, ca. 1811-1832,*
- *Gemeente St Michielsgestel Sectie E genaamd Zegenwerp Tweede Blad, ca. 1811-1832,*
- *Gemeente St Michielsgestel Sectie D genaamd Gemonde Eerste Blad, ca. 1811-1832,*
- *Gemeente St Michielsgestel Sectie D genaamd Gemonde Tweede Blad, ca. 1811-1832,*
- *Bonneblad 608,1868, Ministerie van Oorlog.*
- *Tabula Peutingeriana, Miller C. 1887.*

Beex G. 1953. Noord-Brabant in de Romeinse tijd, Brabants Heem 5, 125-137.

Beex G. 1986. Halder (Tadia?), Brabants Heem 38, 277-288.

Hagens G.L. 1980. Een Romeins Villa-complex bij Hoogeloon blootgelegd, Brabants Heem 32, 103-107.

Parthey G. & Pinder M. 1849. Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum, Berolini, 176-179.

Verwers W.J.H. 1998-99. North Brabant in Roman and Early Medieval Times, V: Habitation History, BROB 43, 199-359.

Visser Ronald M. 2009. De Romeinse houtvoorziening in de Germaanse provincies, Westerheem 58-1, 2-12.